

Kalla Gábor (1959) régész–asz-szirológus, az ELTE Régészettudományi Intézetének docense. Kutatási területe az ókori Kelet régészete és történelme.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
A lakoma szerepe az ókori Mezopotámiában (2005/3).

Névadás és személyes vallásosság az ókori Mezopotámiában

Kalla Gábor

Egy lexikon megfogalmazása szerint „A személynév egy személy azonosítására szolgáló egyéni, általános érvényű jel”. Kisebb közösségekben elegendő valakit szociális helyzete alapján megjelölni (apa, anya stb.), ez azonban nagyobb szociális egységekben már nem elégséges. Személynévre minden társadalomban szükség van, így a névadás egyetemes jelenség (Rix, H., „Personennamen...”, 622.). Minél nagyobb méretű, minél összetettebb egy társadalom, minél nagyobb mennyiségű a társadalmi kapcsolatok (interakciók) száma, minél több jogi aktus zajlik egy adott időszakban, annál kifinomultabb jelölőrendszer kialakítása válik szükségessé, melyben az egyes személyek időben és térben is egymástól jól elkülöníthetővé, jól azonosíthatóvá válnak. Az azonos összefüggésben előforduló azonos hangzású nevek zavart okozhatnak, aminek elkerülésére több út is létezik. Az egyik lehetőség sokszínű és összetett nevek használata, egy másik pedig több névelem együttes használata, mely lehet pl. személy- és családnév, vagy a felmenők, leggyakrabban az apa nevének feltüntetése. Ma ugyanezre az anya neve, születési év vagy/és számozósítók (személyi szám, személyi igazolvány szám, TAJ-szám stb.) szolgálnak.

Mezopotámiában, mint ahogy az egész ókori Keleten, a személynév több volt mint hordozójának egyszerű megjelölője, azonosító eleme: komoly jelentéstartalommal rendelkezett. Mivel a név jellemezte és reprezentálta viselőjét, érthetőnek kellett lennie, csak egy lehetett belőle, és csak különleges körülmények miatt változtatták meg. A névadás körülményeit, az új nevek megalkotásának folyamatát legjobban talán a bibliai nevek és az azokhoz fűzött magyarázatok és kommentárok, illetve a velük folytatott szójátékok szemléltetik (Rechenmacher, H., *Personennamen als theologische Aussagen*, kül. 2–4.) Jó példa erre Izmael születésének története, amikor így szól Hágárhoz Isten angyala: „Nézd, fogantál és fiút fogsz szülni. Nevezd majd Izmaelnek (= meghallgatott az Isten), mert Isten meghallgatott a szükségedben.” (Ter 16:11). Ez a szöveghely arra utal, hogy jó néhány esetben már a születés előtt elhatároztak egy nevet. Mezopotámiából hasonló forrásaink nincsenek, így a névadás időpontjára és a névadó személyére csak következtetni tudunk. J. J. Stamm, a mezopotámiai névanyag legkiválóbb szakértője a közvetett források – leginkább maguk a nevek – alapján úgy véli, hogy általában valamivel a születés után, de még egészen kis korban kapta meg mindenki a nevét, leggyakrabban az apától (ld. még később).

Az egész ókori világban a legnagyobb és legváltozatosabb személynévanyagot Mezopotámiából ismerjük, itt tanulmányozható talán leginkább az a sokfajta üzenet, melyet a nevek közvetítettek, illetve közvetíthettek. Az ékírásos dokumentumok több százezer személy nevét örökítették meg számunkra, ők pedig olyan sokféle névformát viseltek, hogy számukat a kutatás még csak megközelítőleg sem tudta felmérni. Példaként érdemes megemlíteni, hogy az egyik legnagyobb proszopográfiai összeállításban, mely egy kisebb óbabilóni régió, Szippar (két ikerváros) és környékének kb. 300 évnnyi ismert dokumentumait dolgozza fel (Ferwerda, G. Th. – Woestenburg, E., *Index: Personal Names of Old Babylonian Sippar*), és kb. 20 000 személy nevét tartalmazza, megközelítőleg kétezer fajta névforma szerepel, és legfeljebb tíz körül van az olyan előfordulók száma, akiknek a saját és az atyai nevük is azonos, és elméletileg összekeverhető volna. Ezeket az eseteket is térbeli és időbeli távolságok választották el egymástól. Bár valószínűleg nem igaz az a feltételezés (Harris, R., „Notes on the Nomenclature of Old Babylonian Period”), hogy egy „központi hivatal”

irányította volna a névadást, az jól látható, hogy igen nagyfokú változatosságra törekedtek. Részben a sokféleség igénye hozta létre a sokszor bonyolult és hosszú neveket, de legalább ilyen fontos lehetett, ha nem még fontosabb a név mágikus ereje, védelmező jellege. A névadásnak erről az aspektusáról a cikk második felében esik majd szó.

A névadás Mezopotámiában sohasem merevedett meg, folyamatosan képeztek újabb és újabb formákat, de természetesen nem mindenki kapott teljesen újfajta nevet. A legtöbb szülő egy meglévő névkészletből választott, és mint látni fogjuk, létezett a névtadás szokása is. Ez azt jelentette, hogy gyermekeket egy másik személy, általában idősebb családtag után nevezték el.

Az újabb fajta nevek mindig az aktuális nyelvi állapotot és divatot tükrözték, de a rendelkezésre álló névkészlet csak lassan újult meg, így minden korszakban együtt éltek az archaikusabb és az új formák (Streck, M. P., „Sprachliche Innovationen und Archaismen in den akkadischen Personennamen”). A folyamatos változás mellett a névadás általános struktúrája állandó maradt, így elegendő, ha itt csak egyetlen korszakból, az óbabilóni korból (Kr. e. 2. évezred első fele) említek példákat, hiszen egy több korszakot átfogó áttekintés szétfeszítené e cikk kereteit. A helyzetet ugyan még ebben az időszakban is bonyolítja, hogy egyszerre vannak jelen a sumer, az akkád és az amurrú nevek, de az egyszerűség kedvéért most csak a legváltozatosabb formákkal rendelkező akkád nyelvű példákkal fogok foglalkozni.

A mezopotámiai személynevek változatos belső szerkezetet mutatnak: vannak köztük egyszavasak, birtokos szerkezetűek, mondatnevek és rövidített nevek (vö. Edzard, D. O., „Name, Namengebung (Onomastik)”, illetve Streck, M. P., „Personennamen...”). Ezekhez a nyelvi struktúrákhoz különböző jelentéstartalmak kötődhetnek.

Az egyszavas nevek a legegyszerűbbek, jelentésük általában profán, s gyakran utalnak testi jellegzetességre (*Kuppupu* „Púpos”; *Zarriqum* „Csillogó (szemű)”), társadalmi helyzetre (*Aszírúum* „Hadifogoly”), származásra (*Lagasítum* „Lagasi”). Az is gyakori, hogy a név viselőjét kedveskedve valamilyen állattal azonosítják (*Sélebum*, *Sélebútum* (f) „Róka”; *Huzálum*, *Huzálátum* (f) „Gazella”; *Hamaszírúum* „Egér”), esetleg növényvel, illetve gyümölcscsel (*Sallúrúum*, *Sallúrtum* (f), egy gyümölcsfajta), ékszerrel, illetve drágakővel (*Elmésu*, *Elmésutum* (f), egy sárga drágakő), édességgel (*Merszija* „Kis sütemény”) stb. Ez utóbbiak gyakran emlékeztetnek a mai becézésekre, de vannak köztük meglepő jelentésűek is (*Persa’um* „Bolha”). Az egyszavas neveket sokkal gyakrabban viselték az alacsonyabb néprétegek tagjai és a nők.

A birtokos szerkezetű nevek általában teoforikusak, azaz megjelenik bennük egy istennév is, és egy személynek ezzel az istenséggel való szoros kapcsolatát fejezik ki. Gyakoriak az olyan hagyományos formák, melyekben valaki egy-egy isten szolgájaként (*Warad-Samas* „Samas rabszolgája”; *Amat-Samas* (f) „Samas rabszolganője”), kedveltjeként (*Narám-Szín* „Szín kedveltje”) vagy szoros hozzátartozójaként, illetve tulajdonaként jelenik meg (*Sú-Amurrum* „Amurrum istenhez tartozó”).

A mondatnevek túlnyomó többsége szintén teoforikus; öszszetettségenél fogva ez a legváltozatosabb névforma. Számunkra pedig ezért különösen izgalmas, mivel ebben jelenik meg a legtöbb vallástörténeti szempontból érdekes részlet.

A rövidített nevek (hypokoristika) az előző két csoport egyszerűsített formái, melyeket a mindennapokban használhattak,

de sok esetben ez maradt a hivatalos név is. Voltak, akik egyszerre mindkét formát használták, amire az a nem ritkán előforduló jelenség utal, hogy ugyanannak a szerződésnek egyik változatára (boríték) az írnok a teljes nevet, a másikra pedig a rövidített változatot írta fel (*Imgur-Szín* „Szín beleegyezett” = *Imgúja*; *Szín-ili* „Szín az én istenem” = *Szíjjatum*).

A neveket Johann Jakob Stamm klasszikussá vált művében (*Die akkadische Namengebung*) újfajta megközelítéssel vizsgálta, mely túlmutat az alapvető nyelvtani elemzéseken (a névtípusok bemutatásakor alapvetően ezt a munkát követem). Ő azokra a korábban kevésbé vizsgált névtípusokra is nagy figyelmet fordított, melyek nem általános kijelentést tesznek egy istenségről, hanem bizonyos speciális körülményeket örökítenek meg. A nevek több fő csoportját különböztette meg: többek között a konkrét mondatneveket, az általános, idő nélküli kifejezéseket, a gyermek különböző elnevezéseit, a mondat nélküli kihagyásos kifejezéseket (ellipsis) és a helyettesítő neveket.

A konkrét mondatnevek, melyeket Stamm „A” és „B” csoportra osztott, a legváltozatosabbak, ezek között találjuk a legtöbb érdekes egyedi jelentésű nevet. Ezek általában a gyermek születése fölötti örömet, az istenek iránti hálát vagy a beléjük fektetett bizalmat fejezik ki, máskor az istenhez szóló könyörgést foglalnak magukban. Az „A” csoportba azok a nevek kerültek, melyeknél a tartalom alapján feltételezhető beszélő az apa vagy egy testvér, a „B” csoportba pedig azok, melyeknél a megszületett vagy megszületendő gyermek szájába adják a kijelentést.

Az „A” csoport nevei Stamm megfogalmazása szerint általában ún. alkalmi nevek, melyek egy-egy eseményt rögzítenek, legtöbbször a születését. Stamm szerint ezek egy része eredetileg valóban kimondott spontán kijelentés volt, melyet névként is megörökítettek, majd később erre a mintára újabb névformákat alkottak. A csoport jellegzetes névformái az ún. köszöntőnevek, hálaadó-nevek és kérések (könyörgések), valamennyi lehet profán (teoforikus elem nélküli) és tartalmazhat istennevet is. A köszöntőnevek a gyermek születését ünneplik (*Iksud-appasu* „(Már) előjött az orra”, *Szín-kásid* „Ó Szín, megjött”, *Samas-ennam* „Ó Samas, itt van”; testvérek szempontjából megfogalmazva: *Aham-nirsi* „Testvért kapunk”). Vannak olyan általános, örömet kifejező nevek, melyek szintén a születés fölött érzett öröm motiválhattak (*Erranádá* „Dicsőítsd Errát” vagy *Anni-ilum* „Igen, ó isten”).

A hálaadó nevek között gyakori az a kijelentés, hogy egy istenség adta (*Iddin-Istar* „Istar adta”, *Samas-iqísam* „Samas ajándékozta nekem”), teremtette (*Ilsu-ibnisu* „Az ő istene teremtette őt”) vagy hozta az újszülöttet (*Szín-ublum* „Szín hozta nekem), illetve más módon közreműködött megszületésében (*Ibbi-Szín* „Szín mondta ki nevét”; *Adad-eres* „Adad kívánta (megszületését”), *Ustasni-ilum* „Az isten másodikat adott”). Van, amikor egy korábbi isteni ígéret betartását ünneplik (*Ikún-pí-Samas* „Samas beteljesítette szavát”).

A kérés (könyörgés) jellegű névtípusok a tartalmuknál fogva még a születés előtt kellett, hogy megfogalmazódjanak. Ilyenkor a szülők vagy testvérek azokat a beteljesült, meghallgatásra talált könyörgésüket örökítették meg a névben, melyekben a gyermek vagy testvér születését kérték (*Sumumlibsi* „Legyen egy örökös!”, *Adad-lú-zérum* „Ó Adad, legyen mag (= örökös)”, *Ana-samsim-lísi* „Jöjjön napvilágra!”). Kérhetik a gyermek egészségét (*Lislim-kinum* „Az igazi legyen

egészséges”), testi fejlődését (*Assur-tabni-suklil* „Ó Assur, te teremtetted, tegyed tökéletessé!”) vagy boldogságát (*Wédum-libúr* „Az egyetlen hadd legyen mindig derűs!”).

A Stamm által a „B” csoportba sorolt nevek, melyeket a gyermek nézőpontjából fogalmaztak meg, leggyakrabban panaszt, fohászt tartalmaznak vagy hálát fejeznek ki.

A panaszok pszichológiai hátterét, a mögöttük meghúzódó élethelyzetet sokszor nehéz megfejteni, de úgy tűnik, általában betegség vagy valamelyik családtag, anya, apa vagy egy idősebb testvér friss halála motiválhatta (*Adi-matum* „Meddig még?”; *Masziam-ilt* „Nekem már elég, ó istenem!”; *Samas-wédéku* „Ó Samas, egyedül vagyok!”; *Arni-úl-idam* „Nem ismerem bűnömet”; *Mínam-épus-ilum* „Mit tettem, ó isten?”). Tudjuk, hogy a női halandóság Mezopotámiában a gyermekágyi láz következtében magasabb lehetett a férfiakénál, nem véletlen, hogy az öröklési jog külön rendelkezik arra az esetre, ha egy apának több egymást követő feleségtől vannak gyermekei. Az ilyen panaszok sokszor az árvaság felett érzett bánatot fejezhették ki.

A fohászok hátterében a hasonló kifejezéseket használó imák alapján valamilyen betegség állhatott. Kérhettek könyörületet (*Adad-réméni* „Ó Adad, könyörülj rajtam!”, *Szín-gimlanni* „Ó Szín, mutass irántam jóindulatot!”), az átkok és a bajok alóli feloldást (*Samas-putram* „Ó Samas, válts meg (a bajoktól!)” vagy megmentést, illetve segítséget (*Samas-suzibanni* „Samas, ments meg engem!”). A panasznevekből és a fohásznevekből az derül ki, hogy úgy vélhették, a betegség vagy a bajok valamilyen el nem követett bűn miatt érte őket, ezért igazságságot kértek (*Kittum-lizziz* „Derüljön ki az igazság!”). A névben megfogalmazott fohász szólhatott a gyermek jólétéért is (*Lublut-ilt* „Egészséges akarok lenni, ó istenem!”).

A „B” csoport hálaadó nevei valamilyen nehéz helyzet megoldódásáért való köszönetet örökítenek meg (*Samas-mít-am-uballit* „Samas feltámasztotta a halottat”, *Béli-ismeani* „Az uram meghallgatott engem”; *Szín-itúram* „Szín visszatért hozzám”, *Uszi-ina-pusqim* „Kijöttem a nehézségből”).

A sokfajta egyéb névtípusból még két csoportot érdemes kiemelni, az általános kijelentéseket tartalmazó neveket, melyek többségükben istenekre vonatkoznak, és az ún. helyettesítő neveket. Az előbbieket lehetnek szubjektívek, melyekben a különböző isteneknek a gyermekhez való viszonyát fejezik ki – az istenek egyebek közt megjelenhetnek családtagként (*Szín-abí* „Samas az én atyám”, *Annunitum-ummi* (f.) „Anunitum az én anyám”), segítőként (*Samas-tillatí* „Samas az én segítóm”, *Ill-andullí* „Az én istenem a védelmem), *Szín-imittí* „Szín az én támaszom”) vagy tanácsadóként (*Illí-málikí* „Az én istenem a tanácsadó”), de sokszor egyszerűen csak az istenséget jellemzik egy jelzővel (*Szín-rabi* „Szín hatalmas”; *Samas-musteser* „Samas, az igazságot adó”) vagy nominális állítmánnyal (*Szín-sar-mátim* „Szín az ország királya”).

A helyettesítő nevek hátterében Stamm szerint az állt, hogy a korai kultúrákban széles körben elterjedt nézet szerint az újszülött a röviddel korábban elhunyt hozzátartozók helyetteseként jelent meg. Olykor a név határozottan utal a halott hozzátartozóra (*Ahi-aj-amsi* „A testvéremet nem felejttem el”), máskor ez a tény csak áttételesen, eufémizmusokon keresztül jelenik meg (*Abu-waqar* „Az apa értékes”, *Ahu-tábu* „A testvér jó”).

A fenti rövid áttekintésből is kiderül, hogy a mezopotámiai ember különleges, személyes kapcsolatban állt az istennel, és ez a nevek tekintélyes részében tükröződik is. Felmerül azon-

ban a kérdés, hogy miért éppen azokat az isteneket választották ki, amelyek megjelennek a névben, volt-e valamilyen rendszer a teoforikus elemek kiválasztásában? Léteztek-e személyes, illetve családi istenek, és kit takar a sokszor csak általánosságban „istenek” vagy „istenemnek” nevezett lény?

Viszonylag későn merült fel a szakirodalomban a személyes isten koncepciója, mely szerint minden embernek volt egy saját védőistensége, és a személynevekben szereplő meg nem nevezett isten egy konkrét lény, mellyel minden embernek különleges kapcsolata volt. Thorkild Jacobsen, a mezopotámiai vallástörténet kiemelkedő alakja volt az, aki először írt a személyes vallásosságról mint önálló jelenségről (*The Treasures of Darkness*, 147–164.). Ennek keretében értelmezte az olyan idiomatikus kifejezéseket, mint „istent kapott”, azaz szerencsés volt, vagy „az istene elszólitotta”, azaz meghalt. Szintén a privát vallásossághoz tartoznak az olyan személyes hangú levelek, melyeket elkeseredett feladók egy hozzájuk közel álló istenségnek írtak (vö. Hallo, W. H., „Individual Prayer in Sumerian: The Continuity of a Tradition”). Jacobsent követve számos szerző értekezett a személyes isten kérdéséről, itt azonban nincs hely ezt a szerteágazó problémakört áttekinteni (két összefoglaló mű jó eligazítást nyújt ennek irodalmában: Di Vito, R. A., *Studies in Third Millennium Sumerian and Akkadian Personal Names*; van der Toorn, K., *Family Religion in Babylonia, Syria and Israel*). A leglényegesebb elem az, hogy volt Mezopotámiában a vallásosságnak egy olyan formája, melyben az egyes istenek erősen antropomorfizált formában jelentek meg, ami nemcsak azt jelenti, hogy emberi alakot öltöttek, hanem emberi vonásokat is viseltek, és szinte családtagnak számítottak. A nevekben ez úgy jelenik meg, hogy az istennév helyébe gyakran egy rokonságterminus lép (*Marduk-nászir* „Marduk az őrző”, illetve *Abí-nászir* „Atyám az őrző”).

A fenti nevek közül azonban az is világos, hogy az „isten”, „én istenem”, „ő istene” kifejezések sokszor kicserélhetőek voltak a mezopotámiai pantheon nagy istenségeinek nevével. Egy-egy mellett állnak olyan nevek, mint *Ilsu-ibbisu* „Az ő istene mondta ki a nevét” és a ritkább *Ea-ibbisu* „Ea mondta ki a nevét”. Mivel a nevekben elsöprő többségben a legfontosabb istenségek jelennek meg, ebből az következik, hogy a nagy istenek voltak a személyes oltalmazó erők is.

A személyes isten jelenségének azonban létezik egy másik fontos forráscsoportja is, ami bonyolultabbá teszi a probléma megértését: az óbabilóni pecsétfeliratok. Az aláírásként szolgáló, személyes identitásjelölő kis pecséthengereken az ábrázolások mellé gyakran szöveget is vésték a készítőék, melyben a tulajdonos és az apja neve, valamint esetleg a foglalkozás megjelölése mellett gyakran az a kifejezés is feltűnik, hogy a tulajdonos egy vagy két isten „szolgája”, azaz itt is ugyanazzal a kliens-patrónus viszonytal találkozunk, mint a nevekben; pl. *Ea-napisti-mátim*, *Szín-réméni* fia, *Enki* és *Damgalnunna* szolgája.

Dominique Charpin egy fontos tanulmányából („Les divinités familiales des Babyloniens d’après les légendes de leurs sceaux-cylindres”) kiderül, hogy egy-egy családon belül ez a patrónus-isten azonos volt, tehát nem az egyes személy számára választottak személyes istent, hanem a családon belül öröklődött a kapcsolat. A családi istenek alapvetően a lakóhely szerinti identitást fejezték ki: sokszor egy-egy város fő- vagy jelentős istenét választották a névadók, és a választást akkor is fenntartották, amikor eredeti szülővárosuktól távolra költöztek. A fenti példa egy szippári tábláról való (Észak-Babilónia),

de szinte bizonyosnak látszik, hogy a tulajdonos Enki és Damgalnunna városából, Eriduból származott (Dél-Babilónia). Hasonló módon jelennek meg az istenek a levelek üdvözlő formuláiban (pl. „Samas és Marduk tartsanak téged életben!”); így ha egy levélben Zababa jelenik meg, akkor a levelező partnerek egyike biztosan Kis városából származott.

Ugyanakkor az is világos, hogy a családi istenek nem rendszerszerűen jelennek meg a személynevekben, hanem csak elszórtan (Stol, M., „Old Babylonian Personal Names”, 206.). A fenti példánál maradván a tulajdonos neve a sumer Enki isten akkád névváltozatát viseli (Ea), de apja már Szín istenét. Az egész óbabilóni korra jellemző, hogy a lokális isteneket is felülmúlja két központi istenség, Samas, a napisten, és Szín, a holdisten jelentősége. Ez utóbbi népszerűsége összefüggésben állhat azzal a ténnyel, hogy az óbabilóni korban a lakosság széles köre rendelkezett nomád (amurrú) háttérrel, akiknél a holdisten (Jerah) kultusza volt a leginkább elterjedt.

Kérdés, hogy volt-e egyáltalán szoros összefüggés a nagy istenek kultusza és a nevekben kifejezésre jutó személyes vallásosság között. Rainer Albertz nagy hatású könyvében (*Persönliche Frömmigkeit und offizielle Religion*), melyben a személyes jámborság és a hivatalos teológia közötti viszonyt elemzte, sajátos következtetésre jutott. Szerinte a nagy istenek alakja sokszor minden olyan isteni dolgot átfogott, amelynek az egyén és családja számára jelentősége volt. „Az egyén mindennapi tevékenységében az »istent« nem a politeisztikus magas vallásosság komplikált sokszínűségében, hanem elsődlegesen egy különböző formák mögött megbúvó egységnek élte meg.” (uo., 138.) Ez azt jelenti, hogy a kifinomult teológia hivatalos politeista vallásosságával szemben az átlagember jámborságát egy „primitív, reflektálatlan henoteizmus” határozta meg. Eszerint a nevekben egy istenség összekapcsolása egy kijelentéssel nem annak a magas vallásban betöltött szerepétől függött, hanem a két névelem kiválasztása egymástól eltérő szinten történt, azaz a nevek nem az istenekről, azok természetéről mondanak el valamit, hanem az embernek az istenivel, Rudolf Ottóval szólva a numinózussal való kapcsolatát fejezik ki. A nevekben a kijelentések voltak a legfontosabbak, az istenneveket szabadon cserélhették. Sok isten jelenik meg ugyanazzal az állítmánnyal, az egyes istenekről pedig sokfajta kijelentéssel találkozunk, köztük néha teológiai lehetőségekkel is. Például *Uras-muballit* „Uras, az életben tartó” név ilyen, ugyanis Uras az alvilág istene.

Albertz tételeit részleteiben ugyan számos jogos kritika érte, fő vonalakban azonban helytállóak lehetnek elképzelései. Ezt támasztja alá az a tény, hogy míg a „személyes isten” már az írásbeliség korai szakaszában megjelent a mezopotámiai névanyagban, a teoforikus elem csak lassan nyert teret, de az újabban képzett nevekben már egyre gyakrabban jelent meg egy-egy konkrét isten (Di Vito, R. A., *Studies in Third Millennium Sumerian and Akkadian Personal Names*). Ez összefüggött azzal a világosan érzékelhető, egyértelmű folyamattal, hogy a nevek egyre összetettebbé váltak, folyamatosan csökkent az egytagú típusok száma, és egyre inkább előtérbe kerültek a kéttagúak mellett a három-, sőt négytagúak is. A folyamat végére a meg nem nevezett istenségek lassan eltűntek a személynévanyagból. Ez azt mutatja, hogy az óbabilóni korra már egyre kevésbé volt világos különbség a „személyes isten” és egy konkrét isten tisztelete között, a két jelenség szinte teljesen egybeesett. Kérdés, hogy korábban valóban létezett-e

ilyen egyértelmű határ? Tovább nehezíti a jelenség értelmezését, hogy volt egy önálló kifejezés is arra a jó démonra, melyik személyes, apotropaiikus védelmet nyújtott a külső veszélyekkel szemben, ez pedig a Lamassu. Ma még megoldhatatlan problémát jelent e sokszínű jelenség értelmezése, de lehet, hogy Albertznek van igaza, és a vallásosság különböző szintjeiről van szó, a magas teológia és a népi vallásosság eltérő vonásairól.

A személynevekben megjelenő istenségeket nem véletlenszerűen, hanem meghatározott törvényszerűségek szerint választották ki, hiszen a név is az identitás (foglalkozás, lakóhely) és tradíció (eredet) fontos kifejezője volt. Ha mondjuk valaki az észak-babilóniai Szipparban a közép-babilóniai Iszin Gula istennőjének nevét viseli, biztosak lehetünk abban, hogy az illető onnan származott, amit egy családnál megerősít a pecsétfeliratokban „patrónusként” felbukkanó Ninszianna istennő is, aki szintén iszini istennő volt (Gula egyik változata).

A több különböző isten választása talán azzal magyarázható, hogy ugyanakkor különbséget is kellett tenni a testvérek között, s mint már erről volt szó, a mindennapi használatban gyakran rövidítették a neveket, amelyek így egybeeshettek. Látszik azonban, hogy lehetőleg egy adott helyi fő istenség közvetlen köréből választanak további teoforikus elemet. Az istennév identitásjelző szerepét mutatja, hogy azt helyettesíthették szintén helyi templom-, város-, vagy folyónevek is, de ezek sokkal ritkábbak voltak (*Aksak-iddinam* „Aksak városa adta nekem”, *Már-Purattim* „Az Eufrátesz fia”).

Felmerül a kérdés: ha a pecséthengerek feliratainak családi istene ugyanúgy identitásjelző szerepet töltött be, mint a névben megjelenő istenség, akkor miért nem mindig az dominál a családi névadásban? Miért nem lehet megtalálni az általános szabályt? A családfák átfogó vizsgálata alapján talán meg lehet találni a választ erre a kérdésre.

Új neveket ritkán alkottak, ha igen, akkor ebben valószínűleg a teológiában képzettebb literátus réteg játszott fontos szerepet, a legtöbb család egy már korábban használatos névkészletből választott. Ez a választás azonban általában igen konzervatív volt, és csak ritkán reagált azonnal a megváltozott körülményekre, új névadási divatokra. A családfák alapján megfigyelhető, hogy egy-egy család a rendelkezésre álló lehetőségek közül viszonylag kevés névformát használt, egyes nevek pedig nemzedékenként vissza-visszatértek (vö. Kalla G., „Namengebung und verwandschaftliche Beziehungen in der altbabylonischen Zeit”, kül. táblázatok). Valószínű, hogy a legtöbb esetben valamelyik már elhunyt előd nevét adták a gyermeknek. Ennek hátterében az az általános elképzelés állhatott, hogy egy név felvétele egykori használója jellemzőinek, sorának átvételét jelenti. Ezt a felmenőt általában oldalagról választották, azaz legtöbb esetben nem az apát vagy nagyapát, hanem azok testvéreit választották mintaként. Sok esetben a névformát kölcsönző felmenő az anyai ághoz tartozhatott, így újfajta névadási hagyomány kerülhetett a családba. Ez lehet jó néhány a rendszerbe nem illő, meglepő istennév magyarázata.

Megfigyelhető emellett az a folyamat is, hogy az eredeti lakóhelyüket elhagyók – márpedig az elvándorlás a viharos mezopotámiai történelemben nem volt ritka – megtartották hagyományos isteneiket, ugyanakkor néhány nemzedék múlva a személynevekben is kifejezték lojalitásukat új otthonuk iránt. Voltak olyan társadalmi csoportok, melyek névadási szokásaiban, személyes istenség választásában különleges vonások érvényesültek. Leg-

feltűnőbb a hivatalnokcsaládok névadásában a teoforikus elemként megjelenő uralkodónév (*Isbi-Erra-dannam-nádá* „Dicsőítsd Isbi-Errát, a hatalmast!”).

Összefoglalva az eddigieket, a személynév Mezopotámiában sokkal több volt, mint egyszerű személyazonosító jel: identitást fejezett ki – az illető városhoz vagy etnikumhoz tartozását,

esetleg társadalmi helyzetét –, sorsot adott és isteni védelemmel ruházott fel. Megjelent benne az a vágy, hogy az újszülött a bizonytalan világban egy nála jóval hatalmasabb erőnél találjon oltalmat. Az identitást természetesen nemcsak a teoforikus elem fejezte ki, hanem az is, milyen nyelvű volt a név, de a név etnikumjelző szerepe már egy másik cikk témája lehetne.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Albertz, R., *Persönliche Frömmigkeit und offizielle Religion. Religionsinterne Pluralismus in Israel und Babylon* (Calwer Theologische Monographien 9), Stuttgart, 1978.
- Charpin, D., „Les divinités familiales des Babyloniens d’après les légendes de leurs sceaux-cylindres”: Ö. Tunca (szerk.), *De la Babylonie à la Syrie, en passant par Mari. (Mélanges J.-R. Kupper)*, Liège, 1990, 59–78.
- Di Vito, R. A., *Studies in Third Millennium Sumerian and Akkadian Personal Names. The Designation and Conception of the Personal God* (Studia Pohl, Series Major 16), 1993.
- Edzard, D. O., „Name, Namengebung (Onomastik). A. Sumerisch B. Akkadisch”: *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* Bd. 9, Berlin, 1998, 95–116.
- Ferwerda, G. Th. – Woestenburg, E., *Index: Personal Names of Old Babylonian Sippar*, Leiden, é. n. (a szerző kiegészítéseivel).
- Hallo, W. H., „Individual Prayer in Sumerian: The Continuity of a Tradition”: *Journal of the American Oriental Society* 88 (1968) 71–89.
- Harris, R., „Notes on the Nomenclature of Old Babylonian Period”: *Journal of Cuneiform Studies* 24 (1972) 102–104.
- Jacobsen, Th., *The Treasures of Darkness. A History of Mesopotamian Religion*, New Haven – London, 1976.
- Kalla G., „Namengebung und verwandschaftliche Beziehungen in der altbabylonischen Zeit”: Streck, M. P. – Weninger, S. (szerk.), *Altorientalische und Semitistische Onomastik* (Alter Orient und Altes Testament 296), Neukirchen–Vluyn, 2002, 123–169.
- Rechenmacher, H., *Personennamen als theologische Aussagen. Die syntaktischen und semantischen Strukturen der satzhaften theophoren Personennamen in der hebräischen Bibel*, St. Ottilien, 1997.
- Rix, H., „Personennamen. I. Allgemeines II. Griechenland. III. Rom und italischer Sprachraum”: *Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, Bd. 9, Stuttgart, 2000, 622–629.
- Stamm, J. J., *Die akkadische Namengebung*, Leipzig, 1939 (Nachdr. Darmstadt, 1968).
- Stol, M., „Old Babylonian Personal Names”: *Studi Epigrafici e Linguistici* 8 (1991) 191–212.
- Streck, M. P., „Personennamen. IV. Mesopotamien, Syrien/Palaestina und Ägypten”: *Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, Bd. 9, Stuttgart, 2000, 629–631.
- Streck, M. P., „Sprachliche Innovationen und Archaismen in den akkadischen Personennamen”: Streck, M. P. – Weninger, S. (szerk.), *Altorientalische und Semitistische Onomastik*. (Alter Orient und Altes Testament 296), Neukirchen–Vluyn, 2002, 109–122.
- van der Toorn, K., *Family Religion in Babylonia, Syria and Israel*, Leiden etc., 1996.